

ЎЗБЕКИСТОН МИҚ Р-86-ФОНДИ ХУЖЖАТЛАР ТАҲЛИЛИ (1924-1941)

И.Н.Нематов

ЎзМУ Тарих факултети

“Хужжатчилик, хужжатшунослик
ва архившунослик” йўналиши

2 босқич магистри

Анотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Миллий Архивида сақланаётган Р-86 Ўз ССР М.И.Қ фонди рўйхатлари таҳлил этилган. Шунингдек, фонд рўйхатлари, хужжат турлари, тили, алифбоси, ўлчамлари ташқи таҳлил методи асосида кўриб чиқилди.

Калит сўзлар: Ўзбекистон ССР, Ўз МА, МИҚ, йиғмажилд, фонд, рўйхат, хужжат, архив, йўл кўрсатгич, тезис.

Бугунги кунда ҳаётимизни расмий хужжатларсиз тасаввур этиш қийин. Хужжатлар жамият, давлат ва шахсий муносабатлар жараёнида вужудга келади. Аммо хужжатларнинг тарихий манба бўлиб шаклланишида ҳам маълум бир босқичлар мавжуд. Архивларда сақланаётган хужжатлардан кам қисми доимий сақлаш учун қабул қилинади. Қабул қилинган хужжатларнинг ҳаммаси ҳам тарихий манба сифатида намойон бўла олмайди. Улар жамият томонидан илмий истеъмомга киритилсагина тарихий манба ҳисобланади.

Ўзбекистон ССР ташкил этилгач, дастлабки ташкил этилган органлардан бири бу Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия қўмитаси бўлиб, унинг 1924-1941 йилларга оид архив хужжатлари ЎзМАда эди. Республикада ушбу орган қонунчилик орган бўлиб, унинг фонди таркибида бугунги кунда 10 мингдан ортиқ йиғмажилдлар сақланиб, улар таркибида Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий, маданий, сиёсий жараёнлар тарихини ёритиб берувчи муҳим маълумотлар сақланган.

Фонд таркибидаги 1924-1941 йилларга оид йиғмажилдлар ҳақидаги маълумотларни олишда 1960 йилда тузилган Л.М.Ланда [1] таҳрири остидаги йўл кўрсатгич алоҳида ўрин тутиб, ушбу йўл кўрсатгич ҳозирги кунгача совет даврининг (1925-1941) йилларига тегишли фондлар ҳақида маълумот берувчи асосий қўлланма ҳисобланади [2].

Ҳозирда фонд таркибида №1, №2, №10 рақам остида учта йиғмажилдлар рўйхати (кейинги ўринларда рўйхат деб берилади) тузилган бўлиб, 1960 йилда ишлаб чиқилган йўл кўрсатгичда фонд таркибида 8373 та йиғмажилд сақланганлик ҳақида маълумот берилган. Аммо фонд таркибида сақланаётган рўйхатлар сўнггидаги архив ходимларининг қайдномалар таҳлиliga кўра, фонд бўйича жами 1094 та йиғмажилд сақланган [3]. Фонднинг рўйхатлари (кейинги ўринларда рўйхат деб берилади) кириш, алифбо бўйича қисқартма сўзлар изоҳи, мундарижа ва асосий қисмлардан иборат. Шунингдек, фонд таркибидаги қимматли хужжатлар асосида “Алоҳида қимматли” йиғмажилдлар рўйхати ҳам тузилган. Фонд 1-рўйхатининг хронологик даври 1924-1941 йилларга тегишли архив хужжатларини қамраб олган.

Бугунги кунда архивларда хужжатлар кўринишига кўра қоғозли, микрофильм ва рақамли нусхаларда сақланади. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, фонднинг йиғмажилдлар рўйхатларида хужжатларнинг микрофильм нусхалари мавжудлиги тўғрисида маълумотлар қайд этилмаган [4].

Р-86- фонди хужжатларининг таҳлиliga кўра, хужжатларнинг матнлари асосан рус ва ўзбек тилида қайд этилган. Аммо маълумотларнинг катта қисми рус тилида қайд этилган бўлса-да, хужжатларда бир томонида рус тилида, бошқа бир томони араб алифбосидаги ўзбекча ёзилган хужжатларни ҳам кўплаб учратиш мумкин [4]. Бундан ташқари 1927 йилдан кейинги давр хужжатларида латин алифбосидаги ўзбекча маълумотлар учрайди [5]. 1931 йилга тегишли айрим йиғмажилдларда хужжатлар кирил, латин ва араб алифбосида ёзилган матнлар ҳам учрайди. Масалан, 1-рўйхатнинг 3706- йиғмажилдини бунга мисол қилиб келтириш мумкин [6].

Йиғмажилдларда хабарнома, маъруза, баённома, ариза, сметалар, ҳисоботлар, буйруқлар, тезислар, декларациялар, телеграмма, тавсифнома, далолатнома, гувоҳномалар, маълумотномалар, талонлар, карточка, ишончномалар, зарбдор ишчи карточкаси (карточка ударника) [7], мандатлар каби 40 дан ортиқ ҳужжат турлари учрайди.

Архивда сақланган ҳужжатларнинг ҳажм ўлчовлари турли хил ўлчамларга эга. Масалан, тезкор маълумот ҳужжатларининг эни 22.17 см бўйи 23.17 см ҳажмли, араб алифбосидаги ҳужжатларнинг баъзиларининг эни 20.22 см бўйи 27.22 см ни ташкил этади. Айрим ҳолатларда кирил алифбосидаги тезкор ҳужжатлар эни 16 см бўйи 22 см [8], хизмат қайдлари ҳужжатларининг эни 23 см бўйи 21 см бўлса, базиларининг бўйи 23 смни ташкил этади [9]. Ҳужжатлар ичида энг катта ўлчамга эга ҳужжатлардан бири жадвал ҳужжатлари бўлиб, уларининг эни 32см бўйи 34 см, йиғмажилд ичига сиғмаган қисмлари буклаб қўйилган [10]. Ўзбекистон Миллий архиви Р-86 фондининг 110 йиғмажилдидаги ҳужжатлар ичида гувоҳномалар ва уларнинг нусхалари ҳам учрайди. Ушбу гувоҳномалар шаклан қоғоз бўлиб, ҳозирги замонавий кўринишдагига яқин гувоҳномалар ҳам учрайди. Гувоҳноманинг ички қисмига расм ёпиштирилган ва рус тилида кирил алифбосида ҳамда эски ўзбек тилида латин алифбосида босма ҳарфлар билан ёзилган. Ҳужжатларнинг устки қоплами қаттиқ картон қоғоздан ясалган ва кулранг рангда, эни 10 см бўйи 7 см [11]. Бошқа турдаги гувоҳномаларнинг устки қоплами қизил рангда бўлиб, букилган ҳолатда эни 7 см бўйи 11 см бўлиб яхши ҳолатда сақланмаган [12]. Бошқа бир турдаги гувоҳномалар йўл-йўл қоғозга сиёхли ручка билан қўлда ёзилган. Гувоҳноманинг эни 14 см бўйи 20 см ни ташкил этади [13]. Тавсифномалар қўлда ва машинкада ёзилган турлари учрайди. Ушбу тавсифномаларнинг ўлчами 18х18 бўлиб машинкада терилган ва натариус томонидан тасдиқланган [14]. Буйруқдан кўчирма нусхаларида рус тилида кирил алифбосида босма ҳарфлар билан ёзилган ва сиёхли ручкада котиб томонидан тузатишлар киритилиб имзоланган[15]. Телеграмма ҳужжатлари ҳам энг кўп учрайдиган тури бўлиб, улар жадвал кўринишида тузилган ва катта босма ҳарфлар билан рус-тилида ёзилган ҳамда қолган қисми қалам билан тўлдирилган [16].

Саноат моллари учун талонлар, нисбатан қалин қоғозларда жадвал кўринишида бўлиб, машинкада босма ҳарфлар билан рус-тилида кирил алифбосида ва ўзбек тилида латин алифбосида ёзилган ҳамда қўлда сиёхли ручка билан ёзилиб муҳр босилган. Мисол учун “Saanaat mallari usun talonlar” эски ўзбек тилида – “Талоны на промтовары” кирил алифбосида рус тилида ёзилган, уларнинг эни 15 см бўйи 11 см [17].

Зарбдор ишчи карточкалар эни 10 см бўйи 17 см ли ҳужжат бўлиб, рус ва араб имлосидаги эски ўзбек тилида ва латин алифбосида машинкада ёзилган, айрим жойлари сиёхли кўк ручка билан тўлдирилиб ҳамда айлана шаклдаги муҳр билан тасдиқланган [18].

Йиғмажилдлар новвотранг, бинафшаранг, оч кулранг рангдаги картон қоғозли йиғмажилдларда сақланган [19]. Йиғмажилдларнинг асл ҳолатидаги муқоваларида яшил ва қизил рангли қалам ва сиёхли ручкаларда ташкилот номи, йиғмажилднинг хронологик даври кўрсатилган [20].

Йиғмажилдлар таркибидаги ҳужжатларнинг матни таҳлил этилганда жадвал кўринишида смета ҳужжатлари 1 ёки 2 бетдан иборат. Айрим ҳужжатларнинг архив сақловига олинишидан олдин сақлаш шарт-шароитлари яхши бўлмаганлиги сабабли сиёхлари бутун варақ бўйлаб ёйилиб кетганини [21], айримларида эса раҳбарлар томонидан қўлёзма шаклда тахрирланган нусхалари ҳам учрайди [22]. Ҳужжатларнинг охирида раҳбарларнинг имзоси қизил, сиёхли ручкада, котибларники кўк ва қизил сиёхли ручкада қўйилган. Масалан, 2115 йиғмажилднинг 49-56-60 варақларидаги ҳужжатларида кўриш мумкин [22]. 2113^a йиғмажилднинг 9-13 бетларида тўқ жигар рангдаги сиёхли ручкаларда қўйилган имзолар ҳам мавжуд [23]. Бази ҳолатларда ҳужжатларни ёзишда А4 форматидаги катакли ва йўл-йўл қоғозлардан ҳам фойдаланилган [24].

Ўзбекистон Миллий Архиви Р-86 фондининг 10-рўйхатидаги йиғма жилдлар ичида нафақа учун йиғилган йиғмажилдлар ҳам мавжуд. Бунга мисол тариқасида 110 йиғмажилдни келтириш мумкин [25]. Ушбу йиғмажилднинг юзи асл ҳолида сақланган бўлиб оч пушти рангда ва юз қисмига сиёхли тўқ яшил ҳамда кўк ручкаларда қўлда ёзилган. Йиғмажилд бир шахсга тегишли бўлиб, унда меҳнат фаолияти давомида олинган ҳужжатлар жамланган [26]. Масалан, хизмат ёзишма хати (служебная записка) эни 14.3 см бўйи 20 см ни ташкил қилади ва ушбу хизмат хати 1940 йилга тегишли бўлиб

эски ўзбек тилида лотин ҳарфларида билан ҳамда кирил алифбосида рус тилида ёзилган. “MIHNATKASLAR DEPUTATLARININ QZIL BAJRAQ ORDENLI TASHKENT SHAHAR SOVETININ ICRAIYAJA KOMITETI” – “ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ ТАШКЕНТСКОГО ОРДЕНА КРАСНОГО ЗНАМЕНИ ГОРОДСКОГО СОВЕТА ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ” деб ёзилган. Ушбу ёзувлар босма ҳарфларда машинкада терилган лекин хизмат ёзишма хатининг асосий қисми сиёҳли ручка билан қўлда ёзилган ва имзоланган [27].

Хулоса қилиб айтганда, Р-86 фонди йиғмажилдлари таҳлилига кўра қилинганда 3 та рўйхат, 1094 та йиғмажилд ва 40 дан ортиқ ҳужжат турлари мавжуд. Ҳужжатларнинг хронологик даври 1924-1940 йилларни қамраб олади. Ҳужжатлар асосан рус ва ўзбек тилларида кирил, лотин, араб алифбосида қайд этилган бўлиб, ушбу фонд йиғмажилдлари бошқа фонд йиғмажилдларига нисбатан яхши сақланган. Фонд рўйхатларининг илмий маълумотнома аппарати (мундарижа, ташкилот номларининг қисқартмалари,) яхши тузилган бўлиб, тадқиқотнинг ўзига керакли маълумотларни тез ва осон қидириб топиши мумкин. Ушбу ташкилот архив ҳужжатлари Ўзбекистоннинг 1924-1940 йиллар тарихига оид муҳим манба ҳисобланади.

Фойдаланилган манбалар ва адабиётлар рўйхати.

1. Путеводитель по отделу фондов Октябрьской революции и социалистического строительства. //Под ред. Л.М. Ланда –Т., 1960. 231 с
2. Юқоридаги манба 56-варақ
3. ЎзМА, Р-86 фонд, 1, 2, 10 рўйхатлар сўнггидаги архив ходимларининг қайдномаси
4. Юқоридаги манба 1, 2, 10 рўйхатлар
5. ЎзМА, Р-86 фонд, 1 рўйхат, 2599 йиғмажилд, 4-варақ
6. ЎзМА, Р-86 фонд, 1 рўйхат, 2371 йиғмажилд, 5-6-варақлар
7. 7-ЎзМА, Р-86 фонд, 1 рўйхат, 3706 йиғмажилд, 46-варақ
8. ЎзМА, Р-86 фонд, 10 рўйхат, 110 йиғмажилд
9. 9-ЎзМА, Р-86 фонд, 1 рўйхат, 2371 йиғмажилд, 5-6-варақлар
10. Юқоридаги манба, 50-51-варақлар
11. 11-ЎзМА, Р-86 фонд, 1 рўйхат, 2371 йиғмажилд, 34-варақ
12. 12-ЎзМА, Р-86 фонд, 10 рўйхат, 110 йиғмажилд 24-варақ
13. Юқоридаги манба 23-варақ
14. Юқоридаги манба 25-варақ
15. Юқоридаги манба 12-варақ
16. Юқоридаги манба 55-варақ
17. Юқоридаги манба 49-варақ
18. Юқоридаги манба 54-варақ
19. 19-ЎзМА, Р-86 фонд, 1 рўйхат, 2113^a – 2115- 2599-йиғмажилдлар
20. 20-ЎзМА, Р-86 фонд, 1 рўйхат, 2115 йиғмажилд, 7-9-варақлар
21. 21-ЎзМА, Р-86 фонд, 1 рўйхат, 2115 йиғмажилд, 16-23-варақлар
22. 24. Юқоридаги манба, 45-48-варақлар.
23. 25. Юқоридаги манба, 49-56-60-варақлар
24. 26.ЎзМА, Р-86 фонд, 1 рўйхат, 2113^a йиғмажилд, 9-13-варақлар
25. 27.ЎзМА, Р-86 фонд, 10 рўйхат, 110 йиғмажилд, 9-варақ